

gradska komuna-ishodište naše civilizacije*

dimitrije sergejev

filozofski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

U krilu naše civilizacije kao jedan od njezinih ključnih elemenata razvija se grad novog tipa ili gradska komuna. Autor analizira specifičnosti tog grada. On nastaje u krilu feudalnog društva ali je od samog početka u sukobu s tim društvom. Prije svega, u gradu se razvija robna proizvodnja i novčano poslovanje za razliku od naturalne proizvodnje u selu i velikom posjedu. Iz same raznolikosti i složenosti poslova koji nastaju u gradu, ovdje je nužno mnogo više razmišljati o prirodi i čovjeku. U vezi s razvitkom radnih odnosa u gradu postepeno se utvrđuju novi interesi i vrijednosti i razvijaju novi ljudski odnosi koji se očituju u mnogim aspektima. Ukiđanje ropstva jedna je od prvih značajki koje odlikuju komunu u odnosu na antički grad.

Povijest komune također je vrlo zanimljiva povijest ekološkog pitanja koje seže u prve početke srednjeg vijeka. Najvažnija značajka komune koju autor posebno ističe jest njezino integrirajuće svojstvo. Komuna najprije povezuje usko seosko područje oko grada a zatim sve šire i šire područje stvarajući osnovu za integracije u sve veće ljudske zajednice. U tom procesu komuna proživljuje veliku krizu u 14. stoljeću. U toj krizi lome se uski interesi komune u smislu njezine orijentacije na širu zajednicu. Sličnu krizu proživljavaju danas suvremene države u odnosu na svjetski sistem podjele rada.

—> Gradska komuna nastaje u krilu feudalnog društva. Smisao ovog društva može se najsajetije izraziti time da je on jedna vojnička organizacija čija je osnova posjedovanje ili korištenje zemlje. Sa strane vojničke družine, oko koje se formiraju prvi oblici feudalne organizacije, podjela prava i dužnosti karakterističnih za feudalnu organizaciju ili za organizaciju seniora i vazala posve je razumljiva i jednostavna. Plemenski odličnici koji jašu uz vojskovođu u svakom su času posve odano u njegovoj službi. Kad im vođa dijeli krupni zemljišni posjed, koji često već organiziran nalaze na teritoriju bivše Rimske imperije, posve je razumljivo da oni ostaju u njegovoj službi. U prvi čas ništa se nije promijenilo u njihovim vojničkim, drugarskim i ljudskim odnosima. Što će ih život poslije sve više udalja-

* Osnovne ideje ovog rada nastale su na projektu »Komparativno historijsko proučavanje integracije lokalnih zajednica u suvremene nacije s posebnim osvrtom na naše krajeve«.

vati rezultat je dvojakog procesa – slabljenja osjećaja tradicionalne plemenske pripadnosti i sve jačeg ukorjenjivanja posjednika dobivene zemlje u svom posjedu, kako u njegovu stvarnom posjedovanju tako i u rješavanju životne problematike tog posjeda. Mali posjednik, feudalac, knez, ne živi s nekim univerzalnim problemima kraljevstva ili carstva, nego s problemima svog malog svijeta kojim upravlja. Tako se s vremenom to društvo pretvara u mozaik malih cjelina, ili kako bi rekao Durkheim (1972, str. 206) u segmente kao teritorijalne jedinice. Ali u toj fazi to je društvo prije svega jedna vojnička organizacija koja se pred naletom velike vanjske opasnosti uvijek može organizirano braniti u bezbroju svojih malih vojničkih organizacija.

Da se od samog početka u feudalizmu ne razvija jedan posve drukčiji svijet, teško da bi iz tog društva ikad bio moguć napredak u nešto novo i drukčije. Sav bi se život ukočio u jednoj manifestaciji, kao što se to i desilo u nekim oblicima razvitka u Aziji. Imali bismo, možda, za vječnost zamkove i zavisna sela u njihovu podnožju. Putovanja trgovaca, propovjednika i mudraca od dvorca do dvorca i od samostana do samostana. Viteške turnire i neprestane ratove pojedinih feudalaca međusobno, protiv kralja, jedne skupine feudalaca protiv druge skupine i slično. Imali bismo naturalnu proizvodnju, skučenu trgovinu torbara i trgovinu vrlo skupim, raskošnim proizvodima i darova prirode iz dalekih zemalja, skučeno zanatstvo koje ne može razbiti okove nadzora feudalaca i uskih potreba feudalnog posjeda.

Samo iz institucija feudalnog društva nemoguće je shvatiti zašto naturalna davanja ili naturalnu rentu zamijenjuju novčana davanja i novčana renta. Nikakva evolucija odnosa seniora i vazara i nikakva promjena zemljišnih odnosa u smislu zavisnosti seniora i vazala ne može objasniti oslobađanje seljaka. Pa ni sama propast svega feudalnog svijeta ne može biti jasna a da se ne uzme u obzir jedna druga snaga koja se razvija protiv svijeta feudalnih institucija.

Ta nova snaga koja postepeno preoblikuje feudalno društvo jest gradska komuna (u nastavku zvat ćemo je samo komunom).

Komuna kao složena društvena pojava i sama je zanimljiv problem čiji se smisao rješava zajedno s analizom čitave tehničke civilizacije. Raščlambu komune moguće je izvršiti s različitim aspektata. Mogu se proučavati različiti dijelovi društvene cjeline: društveni sistem na lokalnoj razini, vrijednosti, interakcije, uloge... Moguće je proći smjerom historijske analize i tražiti putove spontanog nastanka i formiranja malih gradova na pragu naše civilizacije. Može se posebna pažnja posvetiti komparativnom proučavanju različitih tipova gradskih zajednica i, uspoređujući komunu s velikim mnoštvom gradova drugih civilizacija, utvrditi njezine specifičnosti. Prva metoda osobito je razvijena u sociologiji, druga u povijesti. Metoda komparativnog proučavanja različitih tipova ljudskih naselja, osobito gradskih, i uočavanja specifičnosti komune najprimjerenija je antropologiji. Komuna je zapravo složena društvena pojava čije se različite strane mogu posebno analizirati i naglašavati, ali je uvijek potrebno imati i osjećaj za cjelovitost pojave koja je njezina prava istina. Zato spoznaje i nalazi s različitih područja otkrivaju istu pojavu i dopunjuju se.

Na prvi pogled komuna se ne odvaja ni po čemu značajnome od drugih naselja srednjeg vijeka. Često je to gradić opkoljen zidom s kulama kao pojačanjima. Stil gradnje jednak je kao i u drugih građevina tog doba, tj. romanski ili gotski. Kao i svaka važnija institucija komuna ima također izborne ili darovane privilegije.

Ali komuna već od samog početka ima i obilježja koje je odvajaju od svega što nosi znak feudalnog života. Komuna zapravo postepeno donosi, iako često prikriveno, karakteristike jednog posve novog svijeta. To će odmah osjetiti konzervativni ideolozi feudalnog društva. Tako će kroničar Guibert de Nogent kliknut na uzburu »Komuna, ime novo, ime odvratno!« (Kalmet, 1964. str. 86).

Specifičnost komune nije jedno posebno obilježje nego niz obilježja istovremeno. Oni čine jedinstvo jedne nove životne pojave. Dok svi drugi oblici srednjovjekovnog feudalnog društva žive prije svega od zemlje i zavisnih seljaka, život u komuni sve više zavisi od obrta i trgovine. S tim u vezi očituje se protivurječnost i svojevrsno dvostruko biće sredovjekovnog društva – naturalna i robna proizvodnja istovremeno. Karolinški kapitulari, kao što kaže Pirenne (1958, str. 69) nepobitno nam dokazuju da se novac koristio i na malim trgovima, na kojima se trgovalo za mala sredstva – per denera tas. Ono što se iznosilo na tim trgovima i posve slobodno prodavalo bila je roba kao što je i platežno sredstvo bio novac. Najprije su to bili vrlo mali ali čvrsto organizirani trgovci: svake godine za tog i tog blagdana, ili nekoliko puta na godinu, ili svaki tjedan ili svaki dan. Bitno je ovdje da se ovaj mali trg pojavljuje u vezi s potrebama mnogih ljudi, da postaje sve češći, sve posjećeniji, i da je najčešće lociran u komuni.

Istovremeno, veliki posjed ne treba novčano poslovanje za svoje unutrašnje odnose. Seljaci zadovoljavaju svoje potrebe svojim radom u poljoprivredi i što se tiče izrade i popravka alata. Feudalac dobiva sredstva za život i radnu snagu za mnoge svoje potrebe od seljaka a za preciznije radove svaki veleposjed ima svoje posebne zanatlije, koji su također često iz reda seljaka, odnosno kmetova. Feudalac, doduše, uvijek treba i luksuzne proizvode koje povremeno kupuje od trgovaca ali ta trgovina nije stalna i ne utječe na život većine ljudi na veleposjedu. Zato je za veleposjed prije svega karakteristična naturalna proizvodnja. Trgovina luksuznim proizvodima ili rijetkim darovima prirode postoji u sva vremena u razvitku civilizacija i nije nešto karakteristično samo za feudalno društvo. Ona samo dodiruje različite društvene oblike i nema bitnijeg utjecaja na njih. Zato je ona karakteristična i za Rimsko carstvo koje je iscrpljivalo svoje zlatne rezerve u trgovini s Dalekim istokom.

Stanovnici komune kao i većina ljudi u feudalizmu vrlo su pobožni. Oni su, kao što opisuje Mumford (1968, str. 310–313) i ulice svojih gradova gradili tako da gotovo idealno mogu poslužiti vjerskim procesijama i vjerskom ugođaju dopuštajući odasvud pogled na crkvene zvonike. Pa ipak, u takvu gradu žive ljudi koji su do visokog stupnja razvili različite zanatske vještine. Zato oni moraju, mnogo više nego stanovnici velikih posjeda, sela i zamkova analizirati, mjeriti, uspoređivati, sastavljati, rastavljati, nalaziti pravilnosti, načela i smisao. Stoga će uvijek i uvijek nanovo u gradu a ne u zemljoradničkoj sredini dolaziti do izražaja mudri i sposobni analitičari i tumači prirode i svijeta kao što su Tales i Sokrat, Galilei i Saint-Simon. Ko-

muna se u tom pogledu razvija kao i svaki grad prije njega. Zbog svoje specifičnosti, prije svega radi slobodnijih društvenih odnosa i jačeg razvitka zanatstva, komuna ovo svojstvo uzdiže do najviših dometa koji će se izraziti u renesansi i humanizmu i sve ubrzanijem razvitku tehničke civilizacije.

Sve se značajke komune razvijaju vrlo polagano i postepeno. Kao dalji primjer za to možemo uzeti korištenje robova i trgovinu robovima. U gradovima koji nastaviše živjeti nakon propasti Rimskog carstva, osobito na jugu, nije odmah iščezlo ropstvo. Ono zapravo nestaje postepeno sa širokog područja Evrope. Postoje brojna svjedočanstva o robovima i u našim krajevima, osobito u gradovima na moru. Kao što nas detaljno obavještava Ivan Lucić (1979) u 13. stoljeću nalazimo robove u Dubrovniku, koji je i značajno tržište robovima za šire područje Sredozemlja. Robovi se spominju na našem području, kao što kaže Mijo Mirković (1968, str. 43) sve do 16. stoljeća, ali od 13. stoljeća ipak sve rjeđe. S razvojem komune smanjuje se u Evropi broj robova. Taj je broj važan indikator za preobražaj antičkog grada u komunu.

Komuna je najprije čvorište trgovine ili veletrgovine luksuznim predmetima izdaleka. U takvoj je trgovini očiti izvor moći gradova u Italiji i uzrok njihove povezanosti sa sjevernim i zapadnim krajevima preko alpskih putova i sajмова koji su bili organizirani u pojedinim mjestima na dijelu trgovačkog puta. Otuda i dio moći nekih naših gradova na moru, osobito Dubrovnika, kojega trgovina sa unutrašnjosti, po tvrdnji Gojka Grbića (1952, str. 251) nije zaostajala za trgovinom prometnih puteva Zapadne Evrope. Dubrovnik je trgovao vlastitim proizvodima: zvonima, suknom, zlatarskim i gvozdanim predmetima (Šišić, 1962, str. 483), ali je i za njegovu trgovinu kao i za trgovinu mnogih gradova Sredozemnog mora ipak karakteristična razmjena dobara između Istoka i Zapada. Zato će ti gradovi djelomično propadati s otkrivanjem novih putova. To vrijedi i za gradove koji su u unutrašnjosti kopna bili povezani s tom trgovinom. Gradove koji su se tako razvili u zaleđu Dubrovnika lijepo je opisao J. Cvijić (1966).

Komuna, iako ponajprije nastaje iz trgovine, postepeno sve više razvija zanatstvo. Za tehničku civilizaciju tipično je masovno pojavljivanje gradova zanatskog tipa. Trgovina, osobito ona luksuznim predmetima, samo je potakla razvitak, što je krenuo u posve originalnom smjeru, koji se jasno razlikuje od razvitka u Egiptu, Kini ili Rimskom carstvu i Bizantu. Zato trgovina luksuznim predmetima neće dugo biti značajna za život komune, jer što će se ona više razvijati to će u njoj više biti zanatlija i drugih proizvođača. To će konačno u samoj komuni dovesti do poznatih promjena, kada staru oligarhiju veletrgovaca zamijenjuje demokratskija uprava sastavljena pretežno od cehova. Isto će tako i na širem društvenom planu čitava područja ili zemlje koje su se usmjerile na tranzitnu trgovinu potiskivati ili pobjeđivati područja ili zemlje koje se proizvodno orijentiraju.

Tehnička civilizacija ne razvija se samo u gradskoj komuni. I selo njeguje neke vještine koje će osobito doći do izražaja u velikoj krizi u 14. stoljeću. I u samostanima se razvijaju radinosti vezane uz primjenu alata i tehnoloških postupaka. I na plemićkim imanjima djeluju zanatski centri koji održavaju i dalje razvijaju radinost antike. Ali u svim tim oblicima novi elementi tehničke civilizacije nisu

toliko snažno, toliko uporno i dugotrajno proželi cjelokupan život društva kao u gradskoj općini. To je dojam koji se teško može izbjeći ako se razvitak institucija, uključivši sve uspone i padove, promatra u kontinuiranom rasponu od 6. stoljeća do danas.

Komuna je objektivna pojava. To je grad koji sačinjava grupa građana povezanih zakletvom, grad s određenim sistemom obrane, zanatima, sredstvima rada . . . Osim toga članovi komune izražavaju moralne stavove, vrednote, solidarnost, karakterističan nazor na svijet . . . Istrgnemo li ovu subjektivnu komponentu istrgnuli smo nešto što također čini smisao komune. Okrutno lihvarstvo, prodaja ljudi radi zabave ili besmislenih povoda – sve to čini realnost jednog starorimskog grada. U komuni to više ne nalazimo i to ne samo stoga što se rimski svijet barbarizirao, kako je rekao Pirenne (1956, str. 141), nego i zato što je moglo doći do izražaja nezadovoljstvo koje je prema negativnim pojavama već odavno izražavalo antičko pjesništvo kao i novi filozofijski, religijski i politički ideali. Komuna je zato neposredno u smislu moralnosti i svijesti iznad starorimskog grada na čijoj osnovi često nastaje.

U komuni postepeno nastaje čitav niz pojava vrlo karakterističnih za tehničku civilizaciju. Vrijeme, na primjer, postaje važno pa se na mnogim tornjevima i trgovima najednom pojavljuju satovi. Tako se vrijeme izdiferenciralo i postalo važan čimbenik i karakteristika života, a također i problem koji se neprestano nameće čovjeku tehničke civilizacije.

Jednostavan, pretežno seoski način života, postepeno nestaje u komuni. Na raznim stranama pokazuju se izdiferencirane posebnosti. Tako se sada vrši onaj značajan preobražaj koji izdvaja pojedinca iz uske povezanosti s korporacijom. Istovremeno, kao što je lijepo opisao J. Burckhard (1953, str. 79), iščezava jedna koprena svijesti izatkana iz dječje zbnunjenosti, vjere i tlapnje i nastaje objektivno promatranje svijeta i društva.

U komuni se prvi put pojavljuje i problem zagađivanja prirode. Otpaci se bacaju u najbližu okolinu, prvo, dakako, na ulicu. Čovjek je morao biti sretan ako za šetnje sredovjekovnom komunom ne dobije po glavi sadržaj kakve prljave posude. Negdje su otpaci u tim malim sredovjekovnim gradićima tvorili tako debeo mulj da je u njega mogao propasti konjanik zajedno sa svojim konjem (Udaljcov, 1950, str. 181). Trebalo je dugotrajnih, mukotrpnih i strpljivih uvjeravanja dok se komunalci nisu naučili na red, i, očistivši ulice svoga grada, bacili otpatke u najbližu rijeku. Problem se onda ponavlja s tom rijekom, pa s najbližim morem, da bi se zatim znatno zakomplicirao sa svjetskim oceanima. No to je već posve suvremena priča u kojoj se sve više otkriva da ekološki problem traži i pronicljive prosvjetitelje i novo ljudsko zajedništvo.

komuna i integracijski procesi tehničke civilizacije

Jedna karakteristika komune zaslužuje posebnu analizu i pažnju. To je njezina integrirajuća djelatnost. Kao što je komuna ishodište svih bitnih osobina tehničke civilizacije tako je u komuni i začetak one

integracije koja u toj civilizaciji stvara sve složenije i veće ljudske zajednice.

Čitav proces rasta i stapanja koji već danas pomalo otkriva konture svjetskog jedinstva i svjetske zajednice započeo je zapravo u karolinško doba na malom gradskom trgu. Na prvi pogled na tom malom trgu nema ničeg zanimljivog. Za potrebe trgovaca, obrtnika, samostana i biskupije seljaci donose na trg nešto malo svojih proizvoda koje ovdje prodaju za novac. Ova jednostavna stvar postaje mahom značajnija istaknemo li da je ovdje prvi put došla do izražaja pojava koja će se u tehničkoj civilizaciji neprekidno ponavljati na sve višim razinama: oblasnog, nacionalnog i svjetskog tržišta. Pojava postaje također značajnija ako se istakne da je s tržištem nastalo istovremeno i jedno novo ljudsko zajedništvo, odnosno s promjenom tržišta daljnja promjena zajednice u smislu nastajanja cjelovitije i složenije ljudske društvenosti i rada koji postaje sve efikasniji i podruštvljeniji.

Kako se s uspostavljanjem i razvitkom tržišta mijenja i ljudska zajednica posve je normalno da se, što se tržište više razvija, sve manje društvo može razumjeti a da se ne uzme u obzir ova pojava. Zato bez tržišta, a u prvoj fazi bez komuna kao nosioca prvih tržišta, ne možemo razumjeti oslobađanje seljaka, propast feudalizma, nastanak modernih nacija ni burne procese svjetske scene našeg stoljeća.

Osim svih drugih oblika organizacije koji istovremeno postoje često kao odvojeni svjetovi u feudalizmu Evrope 11. ili 12. stoljeća (svjetovne i crkvene kneževine, vojvodstva, kraljevstva, carstvo, papstvo . . .) postepeno niče i taj mali ljudski svijet izvanredne produktivnosti i snage. Važno je uočiti veliku promjenu koja je nastala. Još malo prije nema gotovo nikakvih gradova a eto krajem 11. ili početkom 12. stoljeća već je gotovo čitava Zapadna Evropa istočkana gradovima.

Njemački ekonomisti nazvali su ovaj mali ljudski svijet gradskom privredom. Sama riječ upućuje prije svega na grad i trebalo bi joj značenje proširiti i na selo, jer nije riječ doslovno samo o gradskoj privredi. Uvijek je uključeno i selo, barem u okolini grada. Ipak u ovom malom ljudskom svijetu, koji se formirao, nosilac aktivnosti i transformacije jest grad. Pod utjecajem grada mijenja se seoska proizvodnja¹ i tako se u poljoprivrednoj proizvodnji u okolici grada nalazi izlaz iz zatvorenog kruga poljoprivrede feudalnog društva.

Grad i sela u njegovoj okolini s vremenom su se stopili u specifičnu lokalnu zajednicu, koja ima različito vrijeme nastanka i razvitka u pojedinim zemljama. Posve oblikovanu nalazimo je u 11. i 12. stoljeću na tlu današnje Italije, Francuske, Belgije i Holandije. Nešto drukčije vrijeme razvitka ima Engleska, Njemačka, Švedska, Rusija.

1) Napredak seoske proizvodnje može se promatrati kao nezavisan faktor evropskog razvitka o čemu govori n apr. Jacques Le Goff (1974, str. 84). Promatramo li, međutim, evropski razvitak u cjelini, ne možemo ne uočiti neprestani i plodotvorni utjecaj koji ima razvitak gradova, odnosno sekundarnog sektora u najširem smislu riječi na poljoprivrednu proizvodnju. To je ustvari vrijedilo od samog početka nastanka gradova u srednjem vijeku, kao što je to pokazao Pirenne (1958, str. 191, 192) ili na slučaju Italije (Luzzatto, 1960). a to vrijedi još i danas.

No bez obzira zbiva li se razvitak komuna u 11. stoljeću ili poslije, on se svuda zbiva kao očito polazište tehničke ili evropske civilizacije.

Do pojave komune ljudi su živjeli samo od zemljoradnje. Sada oni počinju živjeti i od prerade vune, odnosno izrade različitih vrsta sukna, od gradnje brodova, izgrađivanja predmeta od kovina . . . S komunom i u komuni vrši se prvo povijesno odvajanje sekundarnog sektora proizvodnje. Čitav kasniji razvitak sekundarnog sektora, koji vodi u sve složenije zanatstvo, manufakturu i industriju samo je nastavak započetog hoda. Prve komune Evrope započele su ovaj gigantski preobražaj koji postepeno otvara konture nove civilizacije.

Komuna je proživjela i prvu ekonomsku krizu evropske civilizacije. Nastanak komune jest nastanak prosperiteta na svim područjima života. Taj uspon traje od 11. do 14. stoljeća. Tada nastaje zastoje. Uzroci tog zastoja ne leže samo u vanjskim pojavama kao što su zaposjedanje slobodne zemlje i kuga nego u životnoj situaciji koja je stvorena razvitkom grada. Gradovi su razvili proizvodnju do relativno visokog stupnja ali ne odstupaju od svojih privilegija koje koč njihovu dalji napredak. Svaki grad ima svoje povlastice (svojeatranje monopola neke proizvodnje, tržišne tarife) koje ljubomorno čuva i za koje se ustrajno bori. Isto su se tako već posve oblikovale povlastice pojedinih cehova, koji također ustraju u svom protekcionizmu. Protekcionizam gradova i cehova postaju sada direktna smetnja razvitku. Napredno će odsad biti sve ono što ruši ove barijere u smislu oblikovanja jednog šireg sistema.

Tokom vjekova, gotovo neprimjetno, stvoren je novi sistem života koji natkriljuje gradove. Gradovi bi morali sada misliti ne samo na svoje neposredne interese nego i na realnost tog novog sistema življenja, a time, kao što će to iskustvo kasnije pokazati, i na svoje najbitnije interese, koji su vidljivi u nešto duljem vremenskom razmaku. Dugoročniji interesi zahtijevali su od gradova da ukinu neke svoje privilegije i da povedu odlučnu borbu protiv uskih interesa cehova, koji su također zaustavljali razvitak tehnologije i društvenih odnosa na širem području.

Danas se na svjetskom planu ponavlja slična situacija. Kao što su nekada suprotstavljene gradske komune mogle birati između neposrednih i posrednih, djelomičnih i cjelovitih, sebičnih i društvenih, uskogrudnih i dalekovidnih ciljeva, rješenja i postupaka tako to isto mogu i moraju činiti suvremene države. Dilema je vrlo slična. Postoje i očite razlike.

Prije svega što se tiče broja samostalnih subjekata danas je situacija mnogo jednostavnija. Prema podatku koji iznosi L. Brown (1979, str. 174) u svijetu ima 160 država, što je daleko manje od broja samostalnih društvenih subjekata u nekadašnjoj Italiji i Njemačkoj, ne uzimajući u obzir druge u to vrijeme razvijene krajeve Evrope. S druge strane, suvremena je situacija lošija s obzirom na opasnosti koje prijete ako bi se suprotnosti rješavale nasilno. Prijetnja nuklearne katastrofe traži danas da se dobro promisli posve uočljiva velika kriza komune iz prve etape razvitka naše civilizacije.

CITIRANA LITERATURA

- Brown Lester R.: **Svijet bez granica**. Globus, Zagreb 1979.
- Burckhard Jacob: **Kultura renesanse u Italiji**. Zagreb, Matica Hrvatska, 1952.
- Cvijić Jovan: **Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje**. Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd 1966.
- Durkheim E.: **O podeli društvenog rada**. Prosveta, Beograd 1972.
- Grbić Gojko: **Privredna istorija Evrope**. Naučna knjiga, Beograd 1952.
- Kalmet Ž.: **Feudalno društvo**. Veselin Masleša, Sarajevo 1964.
- Lucić Ivan: **Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća**. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1979.
- Luzzatto Gino: **Ekonomska povijest Italije**. Prvi svezak, Stariji i srednji vijek, Naprijed, Zagreb 1960.
- Le Goff Jacques: **Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope**. Beograd 1974.
- Mirković Mijo: **Ekonomska historija Jugoslavije**. Informator, Zagreb 1968.
- Mumford Lewis: **Grad u historiji**. Naprijed, Zagreb 1968.
- Pirenne Henri: **Povijest Evrope**. Kultura, Zagreb 1956.
- Privredna povijest Evropskog zapada u srednjem vijeku**, Veselin Masleša, Sarajevo 1958.
- Šišić Ferdo: **Pregled povijesti hrvatskog naroda**. Matica Hrvatska, Zagreb 1962.
- Udaljcov A. D. J. A. Kosminski., O. L. Vanjštajn: **Istorija srednjeg veka I**. Naučna knjiga, Beograd 1950.

Dimitrije Sergejev:

The City Commune — the Origin of our Civilization

Summary

Under the wing of our civilization, as one of its key elements, a city of a new type, the city commune, is developing. The author analyses what is specific to that city. It developed in the feudal society, but was in conflict with it from the very beginning. In the first place, the city was the home of market production and financial transactions, unlike subsistence production in the village and the large estate. Because the work carried out in the city was very different and more complex, it was necessary to start meditating much more about man and nature. As new work relations developed in the city, new interests and values were gradually established and new human relations developed. This can be seen in many aspects. The abolition of slavery was one of the first characteristics to differentiate the commune from the classical city.

The history of the commune is also the very interesting history of the ecological question, which goes back to the first beginnings of the Middle Ages. The most important characteristic of the commune, one that the author especially stresses, is its integrating power. At first the region around it. Then that region grew wider and wider, forming a basis for integration into ever commune linked the narrow rural growing human communities. In that process the commune went through a great crisis in the 14th century. At that time some of the commune's narrow interests were repressed and it became oriented to the wider community. Modern states are going through a similar crisis now with relation to the world system of division of labour.

Городская коммуна — источник нашей цивилизации

Резюме

В недрах нашей цивилизации как один из ее ключевых элементов развивается город нового типа или городская коммуна. Автором исследованы специфические признаки такого типа города. Он, хотя и развивается в недрах феодального общества, противоречит ему с самого начала. В городе в первую очередь отмечается рост товарного производства и денежного обращения в отличие от естественного производства в деревне и в крупных крестьянских хозяйствах. Из самой разновидности и сложности обстановки в городе необходимо отделить вопросы касающие природы и человека и их решать с отдельным вниманием. В связи с утверждением рабочих отношений в городе постепенно возникают новые интересы и ценности а наряду с этим и новые отношения между людьми отражающиеся во многих аспектах. Отмена и гибель рабства являются одним из признаков отличающие коммуны от античного города.

История коммуны одновременно и весьма интересное свидетельство экологического вопроса заходящего в первые начала среднего века. Одним из важнейших признаков который автор ставит на первое место является интегрирующее свойство коммуны. Коммуна в первую очередь охватывает узкую сельскую территорию вокруг города а затем более широкие районы являющиеся основой для интеграции более распространенного общества людей. В ходе этого процесса коммуна пережила сильный кризис в 14 столетии, приводящий к расколу узких интересов коммуны в смысле ее ориентации на более широкое общество. Подобный кризис проявляется и ныне в современных государствах в отношении мировой системы разделения труда.